

Драгана Лазаревић-Илић

Народни музеј Ваљево

ИСТОРИЈСКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЗА ХРОНОЛОШКО-ТЕМАТСКИ ОКВИР МУЗЕОЛОШКЕ ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ СРЕДЊОВЕКОВНОГ ПЕРИОДА НА СТАЛНОЈ ИЗЛОЖБИ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ВАЉЕВУ

Апстракт: У тексту који следи обрађемо време од досељавања Словена до пада ових простора под турску доминацију 1458. године, а потом у складу са расположивим музеалијама изнећи неке идеје о могућностима презентације. Истовремено навећиемо и шири избор предмета могућих експонаата имајући у виду нову поставку ваљевског музеја.

Методологија истраживања периода средњег века преноси се и на његову презентацију. Тако се Ваљево са околним областима посматра кроз повезаност неколико незаобилазних аспеката, те наглашен историјско-географски приступ прожимају битни догађаји са акценциом на облицима привређивања и друштвеном и духовном развоју. Такође, треба истаћи да се области Ваљева и околине разматра у оквиру историје западне Србије, чији је саставни део и српске средњовековне историје уопште.

Сагледавање средњовековне прошлости Ваљева и његовог подручја веома је сложено, било да се ради о археолошком, историјском или уметничком аспекту. Разлоге треба тражити у тешкоћама насталим услед малог броја расположивих извора, као и у проблемима са којима се суочавају археолошка ископавања, што је присутно и приликом проучавања свих старијих периода.

Концепцијско опредељење односи се прилагођеност резултатима теренских и архивских истраживања и извесне специфичности у презентацији које намеће средњовековна проблематика, као што је нпр. чињеница да сваки археолошки локалитет или налазиште и откривени

споменик представљају значајан помак и отварају могућност богатије презентације.

Особености и значај ваљевског краја у средњем веку историјски извори осветљавају у научном смислу, а сачуване музеалије практично потврђују. Живот који се овде одвијао представља збир географских, историјско-географских, етничких, економских административних, културних и духовних карактеристика.

У географском погледу ваљевски крај се открива као целовита област између река Саве на северу, Дрине на западу и Колубаре и Љига на истоку, наслањајући се на југу на реку Трешњицу и планински ланац Повлена, Маљена и Суворора. Унутар овог простора постојала је међусобна повезаност и отвореност према ближим и даљим областима изван поменутог оквира. Природна веза кретала се речним токовима и мрежом путева којима је остваривана комуникација са делом Подунавља, око ушћа Саве, Тисе, Тамиша и Мораве; према северу у рудна богатства Карпата, Тисом и Тамишом; према југу моравско-вардарском долином и долинама Нишаве и Марице до Егејског мора и Мале Азије; док су путеви према Јадранском мору отварали везе са Медитераном и областима око њега. Ове комуникације допринеле су економском и политичком развоју ваљевског краја.¹

Средњовековна политичка историја Србије показује да су сва војна, династичка и дипломатска збивања била изражена најпре у напорима Византије да сачува интегритет у односу на надирање Словена. Иако је област између Саве, Дрине и Колубаре најкасније постала саставни део српске средњовековне државе, овде се одвијала борба за одржање њене самосталности у склопу општих дипломатских политичких и војних збивања у Европи и на Блиском истоку. На овом простору током средњег века нису престајале претензије и мешање Угарске. Северозападна Србија је у привредном погледу имала специфичан карактер транзитне трговачке и рударске области од које је у многоме зависио економски развој земље у целини. Све ово је несумњиво утицало и на политичку историју саме територије током њене средњовековне прошлости.

Дакле, развитак српске средњовековне државе, врхунац њеног развоја, као и време постепеног опадања и губљења самосталности нашли су потврду и у овој области. У том смислу, географски положај, историјске, политичке и економске прилике, етничка и социјална структура становништва, уз одређена цивилизацијска струјања са истока и запада, обликовали су одговарајућу материјалну и духовну културу Срба која се одразила на северозападну Србију, односно ваљевско подручје.

¹ Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље* I, II, Београд, 1966.

Насељавање Словена

Један од најзначајнијих покрета у историји Европе је велико померање народа које је почело узимати маха већ од II века, интензивније током наредног, а посебно од краја IV века када су под притиском Хуна покренута многа племена.

Време велике сеобе народа, са почетком око 375. године, опште је прихваћено у светској историографији као хронолошка граница на којој почиње средњовековна прошлост европских земаља. Иако су мотиви за кретања племена и читавих народа били веома сложени овај процес је довео до сукоба пре свега са Римљанима, а упади варвара су појачани после поделе царства 395. године и проблеми настављени, када је простор Балкана у питању, на источно, Византијско царство. Продирање Словена у подручје око Дунава, несумњиво је повезано са готским повлачењем и хунским надирањем, а њихово насељавање је имало далекосежног значаја за епоху настајања средњовековне историје Србије и осталих јужнословенских земаља. За северозападну Србију и ваљевски крај, важе пак неке хронолошке одреднице, условљене историјским збивањима и околностима везаним за ово подручје.²

У тренутку када се словенска племена почињу пребацивати преко Саве и Дунава, област северозападне Србије је под влашћу Византијског царства. Сматра се да су преко Саве Словени почели прелазити још у време цара Јустина (518-527), а за време Јустинијана (527-565), ослабили су одбрамбени лимес на дунавској граници. Словени тада, заједно са Аварима, продиру дубље на византијску територију, а трајно насељавање територије започиње од 582. године када су Авари освојили Сирмијум. Словени су загосподарили делом Балканског полуострва за време владе цара Фоке (602-610) и почели да оснивају низ „склавинија“, како су Византинци називали њихове мале државице, уређене по родовском систему. Од тог времена, дакле од краја VI века, почиње период политичке историје Србије, који се може условно назвати византијским и траје до потпадања ове области под угарску власт.³

Ако посматрамо искључиво ваљевски крај, онда низ одбрамбених тачака показују остаци утврђених места за која постоје материјални докази да су из византијског периода, као што је утврђење Јеринин град у селу Бранговићу југозападно од Ваљева, изнад реке Градац.

2 М. Исаиловић, *Ваљево и околне области у средњем веку – прилози за историју*, Ваљево, 1989, 11.

3 Исто; В. Кривошејев, *Ваљево насељанак и развој града, прилози за урбану историју од првог помена до средине 19. века*, Ваљево 1997, 33-38; *Историја српског народа I*, Београд 1994, 109-125 (Ј. Ковачевић).

Анализом прикупљеног покретног материјала (керамичко посуђе, уломци стакла, фрагменти грађевинске опеке, везивни материјал, животињске кости) а посебно фрагмената керамичких посуда, који по техници израде представљају доста сигуран показатељ, може се рећи да утврђење припада периоду раног средњег века. Међутим, ако се узме у обзир величина овог утврђења, унутрашње архитектонско уређење и стратешки важно место на коме је подигнуто, са очигледном наменом да штити део комуникације која је ишла долином Градца и временски период коме припада, може се рећи са сигурношћу да је подигнуто од стране византијског царства. На основу архитектонске подељености на три дела може се претпоставити и то да је поред војног имао и трговачки карактер на делу комуникације Далмација – Дунавски лимес.⁴

Од утврђења из византијског периода навешћемо Крчмар, у каснијем средњовековном периоду Бела Стена, па даље Маљен и преко њега према Ужицу остатке градова Таор и Парамун. Претпоставка о пореклу топонима Маљен и Повлен, такође је допринос анализи византијског сегмента у прошлости Ваљева и његове околине, а огледа се највероватније у постојању два поменута утврђења на превоју овог масива, као и могућности да је једно од њих у прошлости носило име саме планине Повлен.⁵

Срушивши византијски одбрамбени систем Авари и Словени су привремено заузели Сингидунум 584. године, који је више пута прелазно из руке у руку, а исте године Виминацијум и Августу. Ширећи се по Балкану нападали су и Солун 586. године.

Словенско насељавање није се ограничило само на периферне области Балкана већ су у неколико наврата заједно са другим племенима допирали до грчких острва и прелазили чак у Азију. У својим походима они су користили дрвене чамце „моноксиле“. Главни циљ њихових напада био је Солун, посебно у периоду од 614-618. године, а познато је да су се у солунском залеђу за време цара Ираклија налазили и делови српског племена којима је цар доделио земљу, тј. област по њима названа Сервија. Били су то потомци тзв. Белих Срба али се ту нису дуго задржа-

4 Ђ. Јанковић, *Ваљево и његова област у средњем веку*, Истраживања II, Ваљево 1985, 67-85; Планиграфија средњовековног утврђења Јеринин град у селу Бранговић, Ваљево, Петничке свеске 94, део III, 57-69; Д. Мркобрад, Р. Арсић, *Прелиминарна археолошка истраживања раносредњовековног утврђења (VI-X век)*, Гласник МИАВ бр 38, Ваљево 2004, 79-101; А. Старовић, *Археологија Градца, Река Градац*, Ваљево 2002, 99-106.

5 А. Лома, *Именски њар Маљен: Повлен*, САН, Ономатолошки прилози 3, Београд 1982, 165, 167.

ли већ су се вратили и такође са дозволом цара населили простране области између Саве и динарског масива. Суседне области населили су Хрвати који су дошли из Беле Хрватске. Други правац је ишао према Салони и Јадранскиј обали. Заједно са Персијанцима, Аварима, Гепидима и Бугарима, Словени су напали и Цариград 626. године. Опсађивачи Цариграда претрпели су тежак пораз чија је последица слабљење аварске моћи, што је омогућило несметану сеобу Срба и Хрвата.⁶

Етногенеза јужних Словена као и Срба, један од особито комплексних и прворазредних вредности за науку о народима, спада у опсег историјске етнологије, а обухвата питања постојбине, антрополошке особине и карактеристике, занимање и друштвени живот и карактерне особине, већ поменути симбиозу са другим народима...⁷ Доласком на Балкан са својом материјалном и духовном културом, затичу староседелачко становништво различите етничке структуре, тако да се даља етногенеза Срба одвија у процесу миграционих кретања и међусобних прилагођавања под утицајем неких елемената старобалканске традиције, византијске културе и христјанизације, уз социјално раслојавање, што се одражава на материјалну и духовну културу свих друштвених слојева средњовековне Србије: привређивање, становање, одевање, митологија, обичаји и друго.

Материјална сведочанстава о том времену, релевантна за музеолошку презентацију углавном су из домена архитектуре и уметности – утврђења, градови, цркве, манастири, од покретног материјала керамика, ковани новац, оруђе и оружје што се делом одражава и на ваљевско подручје. Наиме, досадашња археолошка и историјска истраживања и проучавања нису омогућила свестранији музеолошки приступ и целовитије сагледавање ваљевског подручја у средњовековној Србији.

Зато овај део треба приказати сходно простору, оквирно, обзиром на недовољну истраженост и мали број налаза.

У времену формирања српске државе имаћемо прилике да у складу са општим кретањима истакнемо улогу и особености ваљевског краја и пратимо израстање трга.

Могућности презентације

Презентација досељења Словена на ове просторе веома је осетљива, како због не истражености саме теме која превазилази оквире локалне историографије, тако пре свега због не постојања или у најбољем случа-

6 *Историја српског народа I*, Београд 1994, 123-124 (Ј. Ковачевић).

7 Т. Вукановић, *Етногенеза јужних Словена*, Врање 1974, 370.

ју изузетно малог броја налаза. Ипак у историјско-географском погледу могуће је представити правце насељавања на Балкан и у пределе будуће српске државе.

Наглашавамо да су дизајнерска решења у овом сегменту поставке битна, односно њихова креативност у осмишљавању *картића*, а треба да дочарају не само кретање Словена, већ и физичко-географске одлике предела које они насељавају. Овome треба додати и евентуалне *цртеже* станишта и представљање осталих карактеристика етногенезе јужних Словена. Од тродимензионалних предмета скрећемо пажњу на *чамац моноксил* и *дрвени тјочак*, оба нађена у Јабучју. Ови налази, чију релевантност још треба проверити, чинили би целину са претходним историјско-географским и етнолошким елементима презентације.

Следећи сегмент се односи на систем византијских утврђења у северо-западној Србији са посебним освртом на одбрамбене тачке у ваљевском крају и материјалне доказе о њиховом постојању. Реч је о покретном материјалу са локалитета Јеринин град у селу Бранговић изнад реке Градац, а чине га: *керамичко посуђе*, *уломци стакла*, *фрагментни зрађевинске ојке*, *везивни материјал (малтер)* и *животињске кости*. Уз карту византијских утврђења и поменуте предмете, могуће је приложити и *топографску скицу положаја локалитета* или, а може и обе, *основу и пресек утврђења* Јеринин град. Најновија, тек започета истраживања указују да је поменуто утврђење из IV века, а да се на његовој најнижој тачки налазе *осијаци цркве* која је имала у свом разво-

Реконструкција утврђења у Бранговићу са картиом средњовековних локалитета ваљевског краја

ју две фазе касно-античку и средњовековну. За сада се зна да је површина њене основе 13x8,80 метара, а све остало ће се знати после детаљног ископавања наоса. Увелико ископани зидови цркве и донжон куле (мотриље) указују да овде има пуно разлога за даље радове. Дуготрајна и комплексна истраживања даће прецизније одговоре и разјаснити многе дилеме око овог питања. Иначе, цео комплекс утврђења, са четири куле, и црквом у подножју, непосредно изнад реке Градац, износи око 4,5 хектара, а висинска разлика у овом тешко приступачном терену 160 метара.

Када је реч о новцу можемо изложити *златни новчић (дукаћ)* из доба владавине цара Анастасија I, са краја V и почетка VI века који се чува у Музеју. Првој половини VI века вероватно припада *византијски фолис, бакарни*, нађен у околини Љига.

Трајно насељење Словена у вези је са формирањем државних заједница, а у делокругу наших интересовања о формирању српске државе. Сходно простору могуће је у циљу везе са следећим делом приказати можда и племенску организацију јужних Словена и духовне карактеристике, тим пре што су многи елементи пренесени и касније, и претопили се у „српско биће“.

Резултати археолошких, историјских и етнолошких истраживања путоказ су у презентацији, а понуђене могућности и њихов редослед преваходно одређени простором који овом проблему даје само сегментарни приступ, што се у овом случају поклапа са недовољном проученошћу и малим траговима.

Почеци српске државе

Анализираћемо најпре последице које је имао по Византију, а посебно по историју Срба долазак у Европу хунско-оногурског племена Бугара тј. настајање словенско-бугарске државе која је касније прерасла у моћну Царевину да би њено слабљење омогућило формирање српске државе уз поновну рехабилитацију Византије. Такође, покушаћемо да одредимо и место ваљевског подручја у оквиру поменутих превирања онолико колико то дозвољавају извори.

Од формирања словенско-бугарске државе, на простору старе провинције Мезије тј. између Дунава и балканских планина, Бугарска је стално напредовала, а посебно је била моћна у IX веку, са врхунцем у време цара Симеона (893-937) који није имао за циљ да створи посебно бугарско царство, већ ново универзално, уместо Византије. Због тога борба Византије против Бугарске није уобичајена борба са суседима, већ је треба схватити као одбрану првенства међу хришћанским држа-

вама. У оквиру великог Симеоновог царства налазила се област између Дрине, Саве и Колубаре као и остали делови српских области, али не задуго.⁸

После Симеонове смрти јавила се могућност ослобођења Срба од бугарске власти што је искористио српски кнез Часлав Клонимировић, побегао из бугарског ропства и обновио српску државу, поставивши темеље средњовековне Србије у чије је оквире улазио и ваљевски крај као њена погранична област. Северно од ваљевске котлине простирала се гранична територија према Угарској, чија је експанзија тек почињала, а која ће остати у суседским али променљивим односима са Србијом. Ово потврђује податак да су се први ратни сукоби водили у широј околини ваљевске котлине. За време цара Самуила (976-1014) српска држава, а тиме и ваљевски крај улазе у састав македонског царства, а после пораза на Беласици Византинци постају апсолутни господари Балкана, заводећи свој управни систем по целој територији. Ваљевски крај је био део те административне поделе и припадао је теми Сирмијум, која је обухватала целу северозападну Србију, а према неким изворима и носила то име.⁹

Управо у то време, тачније 1019. године, настала је једна повеља у којој се помиње извесни манастир Градац, као део београдске епархије новостворене охридске архиепископије. Међутим у науци је не разјашњена дилема да ли се он може везати за реку Градац код Ваљева, иако би индиције из каснијих периода можда ишле на руку и тој тврдњи.

Истовремено интереси Византије и Угарске неизбежно су се укрштали на Балкану одражавајући се на положај Србије. Наиме, Угарска у XI и XII веку подржава напоре Срба за ослобођење од Византије. Међу многобројне сукобе Византије и Угарске спада и један из 1150. године у коме је византијска војска на реци Тари скоро десетковала угарску армију. По свему судећи овај догађај се одиграо у ваљевском крају, а историографи сматрају да се Тара која се помиње у изворима као место судара две војске може поистоветити са речицом Таром која се недалеко од манастира Пустиња улива у Јабланицу.¹⁰

У том и предстојећим сукобима Срби су се ангажовали подржавајући час једну, час другу страну тражећи тренутак за осамостаљење. Једну од могућности искористио је велики жупан Стефан Немања и поставио темеље српске државе и нове династије. Наглашавамо да, од

8 *Историја српског народа I*, Београд 1994, 197-212 (Ј. Калић).

9 Исто, 251-263.

10 М. Благојевић, *Сеченица, Сирмион и Тара*, Зборник радова Византолошког института бр. 17, 1976.

краја XII века до 1371. године можемо пратити успон српске средњовековне државе. У оквирима нове државе Ваљево и његова околина су били крајња северна граница ка Мачви, која је припадала Угрима, да би се у појединим периодима као нпр. за време краљева Драгутина и Милутина нашла у саставу немањичке Србије.

Могућности презентације

Напомињемо да кретања Словена и формирање првих државних заједница, а првенствено утемељење српске државе које смо текстуално представили у најкраћим цртама, представља везу са наредним периодом када има више података за ваљевски крај најпре у оквиру територије краља Драгутина, а потом и касније. Зато он на изложби неће представљати посебан део, већ ће бити само назначен сходно изузетно малом броју предмета.

Период X и XI века може се представити *керамичким налазима* откритим западно од цркве из времена краља Драгутина, чији су остаци нађени на простору локалитета стадион „Крушик“, тј. на беду на коме се пружа ограда. Ту је констатован један укоп, јаме или земунце у којој је пронађено више *уломака керамике*, углавном од *лонаца дебљих зидова лоше фактуре*, са *благо растирћућим ободом, најчешће украшених зајаласаном дубоко урезаном линијом „валовницом“*. Ова керамика је слична са *фрагментима* пронађеним на ископавањима у Бабиној Луци, 10 км северно од Ваљева, односно показује главне карактеристике словенске керамике X и XI века у Подунављу. Реч је о конкретним доказима боравка словенске популације и најстаријим материјалним траговима који сведоче о настањивању простора Ваљева у поменутом периоду. Фрагменти керамике пронађени на уском простору виле у Бабиној Луци, који су били измешани са касноантичким материјалом, могу се аналогно додавати приликом презентације периода IX-X век.¹¹

Можда је могуће *фотографијом* речице Таре, или бар дела на коме се она улива у Планиницу код манастира Пустине, ако се та идеја покаже адекватном, указати на поменути сукоб из 1150. године између Ромеја и Угара у ком су учествовали и Срби, а десио се на простору ваљевске котлине симболизујући будућу политичку оријентацију овог поднебља. Из периода XII века потиче и *9 комада чанкасићког византијског новца* који се чувају у Музеју.

11 Ж. Жеж, *Резултати ископавања касноантичке грађевине у Бабиној Луци*, Гласник МИАВ 26-27, Ваљево 1992, 61; Археолошка истраживања средњовековне цркве у Ваљеву, Ваљево 1993, 54-56.

Имајући у виду истраженост и расположиви материјал јасно је да су могућности презентације скромне, али и да су, без обзира што се свODE на назнаке, за сада једино сведочанство насељавања ових простора у великом размаку од IX до XIII века.

Ваљевски крај у оквиру територије краља Драгутина¹²

Време краља Драгутина (1276-1316) веома је значајно због проучавања Ваљева и његове околине у склопу средњовековне историје Србије као целине, а поготову је интересантно због чињенице да је овај део не само улазио у састав области којом је он господарио, већ у литератури постоји чак и претпоставка да је овај владар основао Ваљево. Наглашавамо да одговор на ово питање треба тражити у оквиру проблематике која се односи на састав веома простране територије, којом је управљао краљ Драгутин после абдикације у Дежеву 1282. године, што му је свакако омогућило да и даље има значајног удела у историји српског народа.

Стефан Драгутин је био син краља Уроша I и краљице Јелене, а његове везе са Угарском учвршћене су браком са ћерком Стефана V, Каталином и то у време када је још био „млади краљ“. Сукоб између оца и сина настао је управо због Урошеве непопустљивости у ставу да не дозволи образовање посебне области „младог краља“ и тиме отклони последње остатке самосталности појединих делова српске државне територије. Драгутинову акцију подржавала је Угарска и вероватно без њене помоћи не би победио оца и заузео престо 1276. године. Драгутин је кратко владао свим српски земљама, од 1276. до 1282. године, трудећи се да најпре учврсти положај у држави добрим односима са мајком и братом којима је дао један део земље на управу. Тако је Јелена господарила Зетом или бар њеним великим деловима Требињем и крајевима око Плава и Горњег Ибра, а по свој прилици да је и млађем брату Милутину дао посебну област. Потом је уредио односе са Дубровником тако што му је обновио трговачке повластице што је регулисано посебним повељама.¹³

Драгутин је наставио политику свога оца усмерену против Византије, што се показало неуспешним, изузев Котаничине акције, те су Византинци крајем Драгутинове владавине продирали све до Липљана. Несретан пад са коња под Јелечом, узима се као непосредни повод Драгутинове абдикације, али вероватно да је за ту одлуку било и других разлога као што су не много успешна спољна политика, непопуларан поступак према оцу...

¹² Због значаја владавине краља Драгутина за ваљевски крај овом периоду посвећујемо више простора.

¹³ Љ. Станојевић, *Старе српске повеље и писма I*, 1929, 644.

Краљ је био онеспособљен да влада због несреће која му се догодила, а налазећи се у атмосфери пуној незадовољства, убрзо је на сабору у Дежеву 1282. године, уступио престо млађем брату Милутину предајући му и симболе краљевског достојанства. Према овом договору Милутин је требао да остане доживотно на престолу, који би потом наследио један од Драгутинових синова, вероватно Владислав. Није сигурно, међутим, да ли се нови краљ заиста јавно обавезао на спровођење овакве династичке политике. Оно што је за нас у овом тренутку значајније је део споразума који се односи на питање територија које су Драгутину остављене на уживање и управу. У том смислу могуће је пратити развојни пут поменуте територије од формирања, преко ширења па до прерастања у државу, последњих деценија XIII века.¹⁴

После абдикације у Дежеву 1282. године Драгутин је на управу добио северни део тадашње српске државе и то: Рудник, Ариље, жупу Дабар (крај око данашњег Прибоја) и земљу Моравице (подручје северно од западне Мораве) до угарске границе.

Тако је стицајем околности постао владар једног дела српске државе чему је тежио док је био млади краљ. Његова област је 1284. године проширена и територијом коју је као вазал добио од угарског краља – Мачванско-босанском бановином, што подразумева Мачву, Соли, Усору, као и Београд, који се тада први пут нашао под влашћу једног српског краља. По пространству она је мало заостајала за подручјем којим је непосредно владао краљ Милутин.¹⁵

Тако су предели којима тече Колубара ушли у састав Драгутинове државе. Из натписа са споменика Јефрему Ђурђу (пронађен код цркве на ушћу реке Градац у Колубару, познат крајем прошлог века) види се да је подигнут у време краља Стефана Драгутина, дакле између 1312. и марта 1316. године. Али овај податак није довољан за констатацију да је Ваљево у то време постојало као трг. Чињеница да је од Дебрца ишао пут долином Саве и Колубаре до Ваљева одакле се одвајао према Руднику, иде у прилог наведеном мишљењу. Међутим нема сумње да је ваљевски крај потпадао под власт краља Драгутина. Мишљење да је Ваљево основао краљ Драгутин превише је смело и захтева више доказа, тим пре што историјска знања не познају оснивање тргова већ они постепено настају.¹⁶

14 *Историја српског народа* I, Београд 1994, 437-449 (Љ. Максимовић).

15 М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 285-286.; М. Благојевић, *Србија у доба Немањина, Од Кнежежевине до Царства 1168-1371*, Београд 1989, 104-107; Исти, *Насеља у Мачви и ширења српско-угарске границе*, Ваљево, постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 78-93

16 Ђ. Јанковић, *Ваљево и његова област у средњем веку*, Истраживања II, Ваљево 1985, 70; Г. Томовић, *Надгробни натпис Јефрема Ђурђа*, Истраживања II, Ваљево 1985, 75.80; М. Исаиловић, *Ваљево и околне области у средњем веку*, 140.

Поход на Браничево 1291. године успешно је окончан припајањем браничевске области Драгутиновој држави. То је био велики успех који су браћа извојевала заједнички, после чега трају њихови дуготрајни сукоби од 1301. до 1312. године, што се лоше одразило на судбину Рудника. Када већ говоримо о Руднику, треба рећи нешто и о новцу краља Драгутина. До сада се зна за 7 новчаних врста од 898 примерака, а са заједничким динарима Драгутина и Милутина, 910 примерака. Најранији динари Стефана Драгутина јављају се у времен када је он „млади краљ“ и савладар свога оца Уроша I око 1270. до 1276. године. То су динари са две фигуре и младоликим, голобрадим владарем који су нађени на две врсте. На првој је приказан динар са заставом, а на другој се уочава значајна промена. Владар уместо заставе прима висок двоструки крст и то је новина која се јавља на српским динарима почетком њиховог ковања. Ове две врсте броје 33 примерка. Најбројнији динари краља Драгутина су они са заставом на којима владар има браду и чине 58% свог новца.

У периоду његове самосталне владавине ковани су динари са владарем који седи. Први од њих на коме се види да владар седи и држи скиптар и куглу са двоструким крстом носи натпис STEFAN REX и помиње се у признаници Марије Шор од 27. фебруара 1281. године као „denariis de cruce et de lilio“, а други са гологлавим владарем који седи и држи мач на крилу има натпис MONETA REGIS STEFAN (I) и спомиње се у истој признаници као „denaris de macia“. Новчане врсте MONETA REGIS STEFAN (I) и STEFAN – S STEFAN/REX, најстарије су врсте српског средњовековног новца у којима се појављују словне ознаке, а вероватно да су ти примерци ковани после 1282. године када је Драгутин био Rex Serviae.

Појава заједничких динара са заставом краљева Драгутина и Милутина, објашњава се предајом престола у Дежеву 1282. године. Нађено је оваквих 12 примерака, са натписом STEFANVS – VROSIVS/REX. Динари са заставом и гологлавим брадатим краљем ковани су све до 1312. године када се појављују руднички динари.

Рудник је под Драгутином од 1282. године мада прве вести о њему потичу из 1293. године када се он ставља у „сремску земљу“. Драгутин је вероватно довео Сасе па је почела експлоатација рудног блага. Тако Рудник после Брскова постаје најважнији рударски центар српских земаља те је у њему отворена ковница новца. У почетку су овде коване старе врсте динара са заставом краља Драгутина, а од 1312. године када се први пут помињу Милутинови крстати динари, кује се нова врста која је названа руднички динар. Прве податке о овој врсти налазимо

20. 01. 1315. године када је продата дрвена кућа у Руднику за 42 перпера рудничких. Први руднички динар краља Стефана Драгутина са представом владара који стоји и држи скиптар са крстом је веома значајна врста новца. „То је први српски новац са ћириличким натписом; први српски новац са представом владара који стоји сам; први српски динар са натписом који не садржи звање краљ; први новац краља Стефана (Драгутина) за кога можемо са сигурношћу рећи да је кован после уступања престола из 1282, први српски новац за кога можемо поуздано тврдити да је кован у рудничкој ковници и то је уједно последња новчана емисија краља Стефана (Драгутина)“¹⁷ Руднички динари били су за око 20% тежи од Милутинових крстатих динара.

Поред традиционалних динара са заставом који се кују од Уроша I и ретке врсте са владарем који прима двоструки крст, могу се у току Драгутинове самовладе и после одрицања од престола издвојити три типа новца, од којих сваки носи посебан натпис. То су динари са натписима: STEFAN REX i MONETA REGIS STEFANI. Трећи тип новца је руднички динар, који се појављује само у крагујевачкој остави са 37 примерака. Динари краља Стефана Драгутина као самосталног владара појављују се у 14 остава, а бројни су индивидуални налази на страним територијама. Утврђено је да су сви примерци бакарног новца били раније посребрени. Новац краља Драгутина био је посребрен, а бакарни примерци су нека врста фалсификата који су израђивани у државним ковницама. До сада је нађено 9 бакарних, некада посребрених примерака.

Можемо рећи да је освајањем Браничева и његовим присаједињењем Драгутиновој територији 1291. године, завршено њено ширење. У време рата између браће територијалних промена није било, јер Рудник 1312. и почетком 1313. налазимо под Драгутиновом влашћу, од тада, па све до његове смрти марта 1316. године. Краљ Драгутин је ковао новац у периоду када је био савладар свога оца, као самостални владар, заједно са братом Милутином после предаје престола у Дежеву, и за време када држи северни део српских земаља од 1282-1316. године.

Територија краља Драгутина после његове смрти

Рат између браће завршен је Милутиновом победом услед његове војне надмоћи и подршке црквених кругова. После измирења Драгу-

17 Р. Марић, *Сјудује из српске нумизматике*, Београд 1956; С. Димитријевић, *Новчане емисије краља Драгутина, Владислава II и краља Милутина*, Старице XXVII 1976, Београд 1977, 129; В. Иванишевић, *Новчанство средњовековне Србије*, Београд 2001, 93-102.

тин је остао подређен брату, а питање наследника престола остало је отворено. Поновна криза у односима између Милутина и Драгутина одиграла се највероватније у првој половини 1314. године и поклапа се са сукобом између оца и сина (Милутина и Стефана) у коме је Стефан поражен и послат у град Скопље, где је ослепљен (истина не потпуно, што ће му касније омогућити да претендује на српски престо и постане краљ), а затим са својом породицом провео седам година као изгнаник на византијском двору.

Измирење Драгутина и Милутина наступило је онда када је Драгутин посетио гроб мајке у Грацу, а затим је отишао брату у Пауне, након чега и Симонида одлази у Београд у посету краљу Драгутину и краљици Каталини. У документима тога времена (потврда светостефанске повеље 1316. године) Драгутин је забележен као „брат господина ми великог краља Стефана Уроша“, а потписује се као „прежде бивши краљ“.¹⁸ Дакле коначно је завладао период мирних односа међу браћом. Пошто се разболео, а пре него што се замонашио и узео име Теоксит, Драгутин је на сабору предао власт сину Владиславу и тако га осигурао у самој земљи. Умро је у пролеће 1316. године, а сахрањен у цркви Ђурђеви Ступови у Расу, код Ариља.

Међутим, лоза светих владара продужила се преко Милутина и његових наследника. Тиме је још једном санкционисана промена у оквиру династије која је извршена 1282. године. Права Драгутина као прворођеног сина Уроша I потиснута су и заборављена заједно са условима под којима је Драгутин уступио престо брату.¹⁹

Судбина Драгутнове територије, непосредно после његове смрти за нас је важна пре свега из разлога што ју је делио и ваљевски крај налазећи се у њеним оквирима. У општем смислу она је повезана са питањем наследства, другим речима односи између Владислава и Милутина били су оптерећени ранијим Драгутиновим претензијама да српски престо обезбеди сину. Тако би Владислав представљао опасност за онога кога би Милутин одредио за наследника. Вероватно је због тога у току 1316. или 1317. године ухватио и затворио свога синовца и посео његову област. Стефан Урош II (Милутин) (1282-1321) заузима „земље краља Стефана“ (Драгутина) и од тог времена па све до краја XIV века, некадашња Драгутинова држава постаје област сукоба између Србије и Угарске. Милутин је заузео Рудник, Липник, град Мачву, где је некада било седиште угарске управе и Београд. То је био први оружани покушај српског владара да освоји Мачву са Београдом.

18 *Историја српског народа I*, Београд 1994, 465 (С. Ћирковић).

19 Исто, 472.

Са становишта Угарске он представља узурпацију, припајање угарских територија српској држави, јер су Драгутин и његова област били зависни од Угарске. За разлику од Драгутина, Милутин је помогао борбу најмоћнијих велможа Угарске тзв. „олигарха“ против централне власти. Мачва је тада била полазна тачка за упаде на угарску територију, те је Карло Роберт потражио савезнике са више страна, за борбу против српског краља. У зиму 1317/18. краљ Милутин је први пут на кратко изгубио град Мачву, а коначно у септембру 1319. године када су освојени Мачва и Колубара.

Међутим за владавину краља Милутина у целини можемо рећи да је била веома успешна, да је знатно ојачао српску државу проширивши њене границе ка југу и југоистоку, освојивши византијске територије у северној Македонији. У његово време Србија је доживела привредни полет, повећана је производња сребра, роба, а трговина је доживела успон. О успешној владавини и финансијски оснаженој држави сведочи велика градитељска активност на зидању и обнови многобројних цркава која се није ограничила само на Србију. Позната је његова ктиторска улога у подизању цркве у Хиландару и манастира у Цариграду, Јерусалиму и Солуну. Дуга и плодна владавина краља Милутина имала је свакако свог одраза у монетарној политици. Ковано је 10 основних врста са бројним емисијама.²⁰

После смрти краља Милутина, Стефан Владислав II (1321 – око 1325) је крајем 1321. године загосподарио очевим земљама уз сагласност угарског краља. Он је искористио немире настале у време стриचेво смрти, да се ослободи затвора и да поред Стефана (Дечанског) и Константина учествује у борби за рашки престо. Стефан Урош III Дечански је успео да се уврсти на престолу Немањића и крунише за краља 6. јануара 1322. године. Владислав је учврстио власт у очевим земљама, захваљујући подршци угарског двора и локалне властеле. Зна се да је носио краљевску титулу, имао свој двор, издавао повеље, ковао новац и уживао приходе од издавања тргова. Међутим, није јасно да ли је обновио Драгутинову државу у пуном обиму (овде се мисли на нејасан положај Усоре и Соли и Рудника).

Владислав је ковао 4 новчане врсте: три динарске и једну полудинарску, које представљају све заједно ретке емисије новца. Прве две са владарем који стоји и држи скиптар са крстом – рађене су по угледу на последњу емисију новца његовог оца краља Драгутина и представљају прво ковање краља Владислава. Трећу врсту чини динар са владарем

20 *Историја српског народа I*, Београд 1994, 437-475 (Ј. Максимовић; С. Ћирковић); В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, 96.

који седи на трону и држи скиптар са крстом, а четврту полудинар са краљем који седи и држи управљен мач, која је само хипотетички опредељена као ковање Владислава. Реч је о сребрном новцу.²¹

У време када је Стефан Урош III (Дечански) (1321-1331) владао некадашњом Драгутиновом државом знамо за угарски поход у долини Обне (данашња Обница) који се кретао према Ваљеву, а био је највероватније 1329. године. У исто време долази до сукоба са босанским баном Стјепаном II Котроманићем који се повукао после пораза од младог краља Душана. Сукоби су се наставили и онда када је Душан дошао на српски престо 1331. године, а босански бан је био угарски савезник у походима на северне делове Душанове територије. Период око 1335. је време привремене српске власти над Београдом, а угарски напад од 1339. године је уједно и крај српске власти над овим градом. Наследник краља Карла Роберта, Лудовик I наставио је очеву освајачку политику према Србији, али су те борбе за Душана имале споредан значај, јер је његова пажња била окренута ка освајањима византијских области. За северозападну Србију, акције су биле од значаја, јер су стални војни сукоби утицали на сва збивања у области. Душаново царство у време свог највећег успона, задржало је само део северозападне Србије, приближно на истој линији на којој је била и Србија Стефана Првовенчаног – Колубаром од околине Ваљева, па Јадром на Дрину. Изнад ове линије била је Угарска. Ови предли поново долазе под српску власт у доба Деспотовине.

У тексту који следи позабавићемо се могућностима презентације овог периода, да би потом анализирали настанак и развој трга кроз облике привређивања садржане пре свега у трговини са Дубровником, како сведочи архивска грађа.

Могућности презентације

Време краља Драгутина је по свему судећи значајније за ваљевски крај него што расположиви налази потврђују, а исто се може рећи и за период када ови предели улазе у састав Деспотовине.

Експозициони део одликовао би се оригиналним, али и помоћним експонатима како би се посетиоцу приближило доба које свакако чини порекло формирања будућег насеља, односно језгро развоја трга а касније града Ваљева. Поред *карте* средњовековне Србије у време краљева Драгутина и Милутина са наглашеним простором тзв. Мачванске бановине била би кратка тематска легенда. У складу са тим треба предста-

²¹ Исто, 102.

вити *портрет* краља Драгутина и краљице Катиљине, специфичне ликовне обраде према фресци у Ариљу (*уметничка слика* или пак *скулптура* самог краља, коју би у том случају поставили у централном делу сале).

Овај део би пратили археолошки налази са локалитета Крушик, који се односе на постојање и остатке средњовековне сакралне грађевине у Ваљевоу са краја XIII и почетка XIV века тј. из Драгутиновог времена, а приказане најпре *снимком остатака темеља цркве* и евентуалним *пртљажом моћућег изгледа основе цркве* као и *фотографијом гробнице Јефрема Ђурђа* чија је надгробна плоча нађена на ушћу Градца у Колубару и иницирала је поменуто истраживање и утицала на тумачење налаза у хронолошком погледу.

Историјско и палеографско разматрање споменика Јефрему Ђурђу, пронађеном на месту званом Црквиште, десно од утока реке Градац у Колубару, пронађеног приликом заравнавања земљишта за фудбалски стадион 1952. године, хронолошки одређује споменик у време између 1312. и 1316. године. У меморијалном тексту се говори да је сахрањени монах Јефрем, световног имена Ђурађ, био син великог тепчије (дворског службеника) краља Драгутина. Тепчије су могли бити и војни заменици краља и намесници, те можемо претпоставити, да је можда у ваљевској околини, која се може сматрати крајиштем из стратешких разлога, а имајући у виду да је Ваљево у време краља Драгутина било раскрсница путева, у неком од градова постојао управни и војни центар коме је тепчија непознатог имена био на челу. Поред тога на плочи је уписано и то да је тело покојника седам година лежало у самој цркви, да би га потом брат Лазар пренео у новоподигнуту гробницу. С обзиром на високо порекло монаха можемо претпоставити да је и манастир у коме је он боравио морао бити значајнији на шта указују могуће монументалне димензије цркве, очигледно подигнуте на месту које је већ имало духовну традицију. *Споменик Јефрему Ђурђу је изложен и адекватно осветљен уз транскрипцију текста.*

Покретних археолошких налаза није било у значајнијој мери сем једног *звезденог прстена са ромбоидном главом и уломака утилитарне керамике и других предмета* као што је *нпр. крчаг (ћућ)* сачуван у целини који се грубо могу ставити у другу половину XIV и почетак XV века.

Новцу краља Драгутина посветили смо доста простора у текстуалном делу јер се ради о првим обимнијим емисијама српског средњовековног новца. Исто се односи на *новац његовог сина, такође српског краља Владислава, а посебно на Милутинов новац*. Део новца је изложен уз могућност будућег проширења овог дела експозиције.

Сељменити постојавке у Народног музеју Ваљево

Занимљиви су налази у оквиру некрополе у селу Дићи код Љига откривене 1991. године, када су започета истраживања остатака цркве на локалитету Манастирина, на коме се налази данашње гробље села Дићи. У периоду 1991-1993. године ископани су остаци цркве и некрополе. Цркву је саградио властелин Влдраг, челник краља Уроша, као своју задужбину, те је у њој и сахрањен са члановима своје породице и ближе родбине. Иако није забележен у историјским изворима о њему јасно говори натпис на надгробној плочи урезан у 13 редова од 8. маја 1327. године. Овај властелин мора да је имао неку од важнијих управних функција у рудничкој области у време владавине краљева Милутина и Стефана Дечанског.²²

Поменути *китијорска надгробна плоча* припада групи гробова из носе цркве, а такође и она која као *детил* има *хералдички крин*, што је била карактеристика украшавања споменика виших слојева српског друштва у XIV веку. Обе су у Музеју, а треба их приказати заједно са *ситуационим снимком и фојосом остатака цркве и некрополе*.

У овом делу могуће је представити и *део ојреме средњовековног рајника, тј. фрагментне средњовековне панцир кошуље*, случајни налаз са Кулина код Крчмара која припада прелазу из XIII у XIV век, а чува се у

²² Ж. Жеж, *Некропола Дићи, прилог познавању средњовековних надгробних споменика*, Саопштења XXXII–XXXIII, Београд 2001, 135-145.

Истраживачкој станици у Петници. Ту су и предмети које хронолошки одређујемо у XV век: *врх койља*, случајни налаз са Кулина код Крчмара; *звездени циљии*, случајни налаз са Кулина *средњовековни мач* из XV века, без локалитета.

Дакле, не можемо увек, приликом презентације, поштовати хронолошки принцип, већ нам је намера да остваримо тематски задатак, те се посебно у случају када располажемо са малим бројем експоната, трудимо да оформимо целине како би посетиоцу омогућили најбољи сазнајни и естетски утисак. Поменута намера не значи лакши приступ, већ напротив отвара многе дилеме када је реч о синопсису изложбе. Наиме, презентацију Ваљева и његове околине у средњем веку одређује недовољна истраженост, те нисмо у могућности да увек поштујемо уобичајени редослед који пружа лепеза експоната. Стога је поменуте предмете могуће поставити и на крају изложбе коју завршавамо падом Беле Стене, као и оне са локалитета Велимирови двори, у селу Кључ код Мионице, а односе се на тзв. позни средњи век.

Облици и развој привређивања, настанак трга

Историјско-географски услови и политичке прилике утицали су на привредни развој области, пре свега трговине што је омогућило појаву и успон трга. Пре сагледавања привредног развитка осврнућемо се на претпоставке о хронологији настанка места и његовог имена. Име места изазвало је радозналост и покушаје да се објасни. Објашњења се заснивају, на претпоставкама које је највећим делом изградила традиција, као и другим могућностима. Оне се заснивају на одликама становништва па чак и насељеног простора или се пак корени имена траже у делатности (ваљање сукна по околним ваљарицама...) Друга група су покушаји који своја објашњења заснивају на изворној грађи и пореклу од личних имена илирског или романског корена, тим пре што у архивској грађи Хисторијског архива у Дубровнику срећемо име града Ваљева као оријентацију за одређивање порекла пословних људи. Која се од ових претпоставки о настанку имена Ваљева може узети за примарну и најближу правом одговору, тешко је одлучити. Ипак, најреалнијом се чини она која је везана за делатност – ваљање сукна, којом се становништво бавило сигурно од најранијих времена.²³

Хронологију настанка места можемо тражити како у латинским и талијанским тако и у српским ћирилским изворима. Први писани помен у латинским документима датиран је 9. априла 1398. године. Реч је

23 Б. Храбак, *Трџ Ваљево у средњем веку*, Историјски гласник 3-4, 1953, 91-102 М. Исаиловић, *Ваљево и околне области у у средњем веку*, 144-146.

о запису познатом тек од пре десетак година. Два раније позната записа од 8. октобра и 30. новембра у ћириличким документима односе се на захтев Дубровчана, упућен кнегињи Милици, да заштити њихове трговце од пљачкања Турака. Открићем поменутог документа хронолошка граница помена Ваљева померила се шест месеци у прошлост. Као још старији податак може се ставити задуживање Бокчина крзнара из 1393. године, када се са сином Петком, који је живео у Ваљеву, задужио у Дубровнику.

Можемо приметити да истраживања о облицима и развоју привређивања, заснивају се у највећој мери на подацима које пружа грађа ХАД. Повезаност основних привредних грана, пољопривреде, рударства и трговине могуће је пратити на основу трговачких веза Дубровника са српским земљама. Дубровчани су у српским земљама уживали повластице још од Стефана Немање (29. септембар 1186) на које су узвраћали плаћањем устаљених доходака (могорош, светодмитарски доходак, српски доходак). Трговачки каравани кретали су се путевима чија је раскрсница у северозападној Србији било Ваљево, где су се стицали путеви преко Дрине, са Саве и старе Србије, са свих места, а потом излазили на Цариградски друм.

Појава тргова уско је повезана са развитком трговине. Они се срећу на путевима или у њиховој близини. Ваљево се први пут помиње као трг крајем XIV века када је његов простор постао погодан за сусрете трговаца, а присуство становништва испуњавало основни трговачки услов као што је спремност за размену робе. Постојање проходних путева и извесна пракса, такође су били пожељни за одредишта која претендују да прерасту у трг. Оно што је важно када говоримо о према пре свега формирању ваљевског трга су географске одлике саме котлине кроз коју су пролазили многи путеви Босни, Угарској и другим деловима Србије, али и постојање манастира на територији града на прелазу XIII у XIV век и вероватно насељем у његовој залеђини. Све су то разлози за постојање насеља типа трга, чији успон можемо пратити у доба Деспотовине. Наиме, како смо раније нагласили ова област је била окренута према Угарској и у односу на остали део Србије налазила се у периферном положају. Пратили смо њен развој од Драгутиновог времена, када је саставни део мачванске бановине, а после његове смрти је област сукоба између поменутих страна и њена судбина је условљена развојем тих односа. Тек ће у време Деспотовине, споразумима деспота Стефана Лазаревића са угарским краљем (1403-1404), бити припојена Србији. Уговором у Тати 1426. године између деспота Стефана и краља Жигмунда остала је у саставу Србије и за време његовог наслед-

ника Ђурђа Бранковића све до пада под Турке 1459. године. У време Деспотовине област северозападне Србије добија велики економски значај.

Интензивни развој рударства везује се за крај XIV и почетак XV века, отприлике у исто време када се запажа и јачи прилив Дубровчана у Ваљево на Колубари, још од XIV века истакнути трг у Мачванској бановини. Средњовековни рудници и тргови северозападне Србије јављају се у позном средњем веку. Међу онима чија се привредна активност може пратити помињу се Трешњица и Липник, Црнча, Ваљево, Бохорина, Крупањ, Зајача и Заслон. Подаци којима располажемо су дубровачког порекла тј. односе се на рударску производњу, трговину металима и суђење међу члановима дубровачких колонија. Нагли пораст рударске делатности у доба Стефана Лазаревића доводи се у везу са опадањем производње у европским рудницима од средине XIV века. Чак је и Београд, иако удаљен од главних рударских центара, престоница деспота, био познато тржиште сребром, бавром и оловом. Ту су се окупљали и они дубровачки трговци који су развили своју делатност у Босни и Србији, а истовремено пословали и са Угарском и средњом Европом. Преласком Београда у угарске руке, ту улогу преузима Смедерево. Ако пак говоримо о ваљевском крају, пре свега о руднику бакра Ребељ, који је одавно уврштен у неиспитане средњовековне локалитете, можемо рећи да сем малобројних примера новца (према Љ. Павловићу), за сада нема нових налаза, а писани историјски извори га не потврђују. Међутим, верујемо да се у серијама Дубровачког, а можда и у угарским архивима, налазе писани трагови који потврђују не само постојање рудног лежишта у Ребељу, већ и његову експлоатацију тј. функционисање рудника. Област око Ребеља је, дакле, изазов у истраживачком погледу било да се ради о археолошком или историјском аспекту.²⁴

На развитак трговине, а тиме услова за настанак и развој трга имала је утицаја и залеђина дринских рудника, на путу ка Београду и Смедереву. То је пут којим су пролазили дубровачки трговци долазећи у Ваљево караванима, довозећи једну робу, а одвозећи другу, понекад боравећи дуже. Из Србије се извозило: жива стока, крзна дивљих животиња, вуна, раша (производ од вуне у домаћој радиности, чешљање и предење на словенски начин), коже домаћих животиња, восак, биљка

24 С. Ћирковић, Д. Ковачевић – Којић, Р. Ђук, *Старо српско рударство*, Београд 2002, 128; Д. Лазаревић Илић, *Прилог истраживањима о постојању и експлоатацији рудника бакра Ребељ од античке епохе до почетка XX века*, Гласник МИАВ 36, Ваљево 2002, 99-113.

рујевина (гране и цветови коришћени у кожарству, за жуто и црно бојење). Увозила се: со, предмети од коже (обућа, појасеви, капе, бисаге...) луксузне тканине (свила, кадифа, скерлет, брокат, огртачи опточени крзном...) мрчарија (усољена риба, уље, вино, шалитра...). Плаћало се дукатима и перперима или натурално.

Записи о конзулатима пружају податке о трговини Дубровника са овим делом Србије. Најстарији помен конзула за северозападну Србију је помен конзула за Мачву 1313. године. Конзулат у Ваљево се први пут помиње 1410. године када и у Сребреници. Како у Сребреници налазимо људе из Ваљева, можемо говорити о повезаности ова два места. Ваљево је било седиште конзулата, од 1410. до 1454. године, за који постоји табеларни преглед. Из записа конзула добијамо податке о пословним људима на чију се молбу формирају конзулати, као и о онима који нису испунили обавезе, тј. њиховим дужницима. Места за која је везано пословање конзулата: Ваљево, Сребреница, Бохорина, Црнча, Крупањ, Зајача, били су значајни средњовековни тргови. Као што смо нагласили посебно је у доба Деспотовине Ваљево имало важну улогу на путевима Сребреница – Београд и Сребреница – Рудник.

Истраживање које је засновано на записима о конзулима, доноси новине, јер пружа податке о именима и пословању људи који се јављају у тадашњем Ваљеву. Једна од највећих вредности је та што нам бивају познати људи и њихова занимања, дакле, главни актери историјског развоја.

Нећемо овом приликом наводити историјске разлоге који су довели до краха Деспотовине и пада ових предела под турску власт, јер смо о томе раније говорили, али истичемо да музеолошко излагање о Ваљеву и околини у средњем веку завршавамо падом Беле Стене, коју су Турци заузели између 10. маја и 10. августа, што ће бити представљено адекватним експонатима.

Могућности презентације

Уводна легенда могла би бити праћена ликовним приказом помених теорија о настанку имена самог места „Ваљево“ (Верујемо да би ова идеја била веома занимљива посетиоцима, посебно мештанима али и свима онима заинтересованим за различите приступе у тражењу порекла имена једног града).

Појава и успон трга, којој су као што смо видели претходиле многе карактеристике самог подручја и становништва, укључујући облике привређивања засноване преваходно на трговини разноврсном робом коју су доносили и односили дубровачки трговци, пружа основу за

приказ неких елемената друштвене историје ваљевског краја у средњем веку.

Разноврсне могућности у том смислу, крећу се од музеалија до помоћних експоната, почев од архивске грађе, односно *копија докумената из ХАД* кључних експоната о првом писаном помену Ваљева преко презентације трговинских односа у виду *цртежа дубровачког трговца*, као и *робе која се извозила (восак, вуна, разна крзна...)* али и оне која се увозила (*со, шканине, кожни предмети...*) Поменуте средњовековне артикле могуће је приказати *ликовно* или можда, адекватним данашњим предметима, тј. *шродимензионално*. Такође потребно је *табеларно* нагласити њихову новчану вредност. То је прилика да се због излагања набави *дубровачки и угарски новац XIV и XV века*, као и *српски новац* из периода Деспотовине. Ову слику употпунили би *цртежи процеса прераде вуне и караванских путева али и цртеж Дубровника*, са којим се најчешће трговало и чији су трговци одржавали везу и са другим крајевима Србије, Босном, Угарском...

Ваљевски крај је економски напредовао онда када се налазио у саставу Деспотовине. О томе сведочи и *део уговора у Таши* из 1426. године, чији би факсимил требало приказати. Незаобилазна је *географска карта Деспотовине и поретак српских деспота* као и новац кога смо већ поменули. Исто се односи на *преглед конзулата од 1410-1454. године* или неки други *запис о конзулима* у Ваљеву, што је један од доказа за развијеност трга.

Привредни развој ометали су сукоби са Турцима и коначно га зауставили 1458. године. Изложбу ћемо завршити *приказом* боја на Белој Стени и већ поменутом *средњовековном рајном ојремом* коју проширујемо налазима са локалитета Велимирови двори, у селу Кључ код Мионице. Уз *ситуациони цртеж* локалитета, *основе и унутрашњости цркве и северног зида цркве (фотографије)* представити ћемо: *део мамузе, део коиче, звоздену сирелицу, нож са коштаном оштрицом дршке 13x2 цм, оштрицу ножа 11x2 цм, фрагментовану стаклену посуду висине 10 цм, бронзани прстен из зроба пречника 2 цм, нож са делом сечива 14x3 цм и бакарну гузмак*. Наведене предмете смо датирали у другу половину XV и прву половину XVI века, те они заједно са налазима из Докмира (*прибор за јело: виљушка и нож 9 и 12 цм*) представљају везу са следећом салом, тј са темом ваљевског краја под турском влашћу, или пак могу бити ту и изложени. Реч је о још једном примеру флексибилности у презентацији, што наравно није увек могуће.

Summary

Presentation of medieval period is consisted of several thematic units, which point out peculiarities of Valevo area compared to general circumstances in medieval Serbia.

Overall success of presenting the setting with all its parts - inhabitation of the Slavs, founding of the first Serbian community, Nemanjićs era, significance of Valjevo and its surroundings in king's Dragutin kingdom with obvious inclination towards Hungary, forming and development of the square, economic upgrowth in the era of despots, the ways of production, commerce and the time of consulate forming - does not depend solely on exhibited objects, but also on equipment design and interior design.

In order to inspire visitors with cognizable, visual, empiric, esthetic or to put it simply - intellectual values, we sometimes turn to auxiliary museum instruments with constant accent on pictorial approach. Central points of the setting are ethnic characteristics of southern Slavs; King Dragutin and his role in forming of the square; developed commerce relationships in the time of Stefan Lazarević and Đurađ Branković whose missionaries were merchants from Dubrovnik; descend of this area under the Turkish domination symbolized by the battle of Bela stena and presented along with medieval combat gear.

Medieval art and architecture requires special research, and fall under the domain of history of art. Namely, in the basis and barrows of the churches we can recognize the beginnings of the architecture styles in this area, and later, their significant progress.

In presentation of medieval Valjevo region until the year 1458 dominating parts are archeological findings and historical and geographical approach. Some of the above mentioned aspects are used in the permanent setting of Valjevo's National museum, opened on 19th of May, 2007. Also, further research will certainly fill in the existing blanks in the medieval history of Valjevo and its region. First steps in this direction have already been made - recognition, historical, geographical and topographic research of the town territory, which was initiated at the end of July 2008, by Faculty of Philosophy, University of Belgrade; new lists and descriptions of all localities were made, and at that time new historical discoveries came out to light, and some old were confirmed, regarding the remains of medieval building sites.